

Leget, Carlo, *Van levenskunst tot stervenskunst, Over spiritualiteit in de palliatieve zorg*, Lannoo Tielt 2008, ISBN 978 90 209 7631 1, € 19,95.

Door: drs. Engelen Hulsman, geestelijk verzorger in Ziekenhuis Bronovo en Verpleeghuis Nebo in Den Haag.

'Palliatieve zorg: leven doe je op je eigen manier, sterven ook.' Deze uitspraak van Loesje gebruiken we in het verpleeghuis waar ik werk om het gesprek over de zorg rond het levenseinde op gang te brengen. De instemming van verzorgenden was groot: de manier waarop je leeft en de manier waarop je wilt sterven, hebben alles met elkaar te maken.

Carlo Leget sluit prachtig aan bij hun ervaringen met het boek dat hij schreef over spiritualiteit in de palliatieve zorg, *Van levenskunst tot stervenskunst*. Stervenskunst, ars moriendi, is uiteindelijk levenskunst, zegt hij. En een vorm van levenskunst is hard nodig rondom het sterfbed, niet alleen voor wie sterft maar ook voor naasten en voor zorgverleners.

Leget zet in met een terreinverkenning. We hebben het over de dood en over de zorg rond de dood, maar weten we precies waar we het dan over hebben? Hoe gaan we eigenlijk om met de dood in onze samenleving? Diverse theorieën passeren de revue om tot een genuanceerd beeld te komen. Op eenzelfde manier verkent hij het woord spiritualiteit, dat veel verschillende - ook zweverige - associaties op kan roepen, maar bij Leget vooral een nuchtere invulling krijgt. Het zijn theoretische hoofdstukken die de nodige concentratie vragen, maar ze ontdoen je op een goede manier van al te vanzelfsprekende aannames rondom sterven en spiritualiteit.

Een bespreking van verschillende modellen om spiritualiteit in kaart te brengen, leidt uiteindelijk naar het model waar Leget op voortbouwt: het

ars-moriendimodel. Centraal in dit model staat het begrip innerlijke ruimte: een gemoedstoestand die mensen in staat stelt om in vrijheid en rust om te gaan met wat op hen afkomt. Het ars-moriendimodel beschrijft vijf spanningsvelden in een mensenleven, die ieder een ingang bieden om tot meer innerlijke ruimte te komen. Het gaat om de spanningen tussen ik en de ander, doen en laten, vasthouden en loslaten, vergeven en vergeten, geloven en weten.

Leget werkte dit model al eerder uit in het boek *Ruimte om te sterven* (2003), en daarin voorzag hij ieder spanningsveld van een uitgebreide toelichting. In *Van levenskunst tot stervenskunst* ligt de nadruk op de toepassing. Hoe bereiken mensen die innerlijke ruimte? Hoe kan het werken met de vijf spanningsvelden daarbij helpen? En - misschien de meest interessante vraag - hoe kun je er in de praktijk van een zorginstelling mee aan de slag? De afgelopen jaren is op verschillende plaatsen met het model gewerkt. De ervaringen die daarbij zijn opgedaan, bieden veel concrete en praktische aanwijzingen voor wie met het model wil gaan werken.

Tegen het eind van het boek maakt Leget nogmaals duidelijk dat het ars-moriendimodel niet alleen behulpzaam kan zijn bij de omgang met stervenden. Ook in situaties van rouw kan het mensen helpen tot meer innerlijke ruimte te komen. Tenslotte laat hij zien dat het ook toepasbaar is bij ethische vragen, omdat spiritualiteit en ethiek nauw verbonden zijn.

Van levenskunst tot stervenskunst is een mooi boek over een moeilijk onderwerp, bestemd voor een brede groep zorgverleners. Het wil, zo meldt Leget al in de inleiding, nadrukkelijk niet de zoveelste theorie voor geestelijk verzorgers bieden, maar juist andere disciplines handvatten bieden voor spirituele zorg in de palliatieve fase. Al lezend heb ik me daarom afgevraagd aan welke collega's ik

het boek zou uitlenen. Dat bleek een lastige vraag, want de meeste zorgverleners in een verpleeghuis zijn eerder doeners dan lezers. Uiteindelijk nam ik mij voor het boek te splitsen. De eerste, theoretische, hoofdstukken zijn misschien voor een enkeling interessant. Hoe praktischer het boek wordt, hoe geschikter het wat mij betreft is voor medewerkers op de werkvloer, met als hoogtepunt het schema waarin het hele model in één oogopslag inzichtelijk wordt. Zo'n schema alleen al kan een prachtig uitgangspunt zijn om veel en vaak te vertellen over de spirituele kanten van de zorg rond het levenseinde. Ook wie niet van plan is een dergelijk model tot in detail te gaan gebruiken, vindt er veel aanknopingspunten in voor goede gesprekken. Toch maar lezen dus, dit boek. Ook als geestelijk verzorger.

Polspoel, Arthur, *Het was toch een mooi leven, rouw van ouderen om het verlies van de partner*, Ten Have Baarn, 2008, ISBN 97 89 077 942 369, 118 pag., € 14,95.

Door: *Barbara de Beaufort, geestelijk verzorger bij SWZ Sophieke in Wassenaar.*

Hoeveel verlies kan een mens verdragen? Dat vraag je je af als je weer eens oog in oog staat met een hoogbejaard iemand die net zijn of haar partner heeft verloren. Verlies van krachten, van gezondheid, vaak van het eigen huis en van vertrouwde leeftijdgenoten en nu ook van degene die het meest nabij was. Als kind, familielid, verzorgende en ook als pastor zou je dan zo graag iets in handen hebben om je onmacht tegenover zo'n verlies wat minder schrijnend te voelen.

Dat is een eis die je aan geen enkel boek kunt stellen, dus ook niet aan dit boek van Arthur Polspoel, gewezen pastoraaltheoloog, supervisor en veelgevraagd spreker over rouwverwerking. Dat is gelukkig ook niet de pretentie die uit zijn boek spreekt.

Zijn doel is de eenzaamheid van de rouwende oudere te verminderen door begrip te kweken voor zijn of haar speciale positie. Meer begrip betekent voor de oudere een veilige ruimte om zich te wijden aan de drie taken waarvoor hij of zij als nabestaande gesteld wordt: de pijn en andere emoties doorleven, een plaats hervinden in het leven en het eigen leven opnieuw zin en betekenis geven. Voor ouderen kan dit extra moeilijk zijn, omdat ze over het algemeen de energie, de veerkracht en het toekomstperspectief van jongere mensen missen. Bovendien vindt de buitenwereld het vaak vanzelfsprekend dat de dood nu eenmaal komt aan het einde van een lang leven, dus de goedbedoelde troost is niet van de lucht (zie de titel). Voor die buitenwereld (maar ook voor de ouderen zelf) is dit boek geschreven.

Worden wij er als pastores nu ook door geholpen, in onze taak ouderen in rouw bij te staan? Ik ben er wat ambivalent over. Het veel herhaalde advies bijvoorbeeld om niet te proberen het verdriet kleiner te maken door er iets tegenover te stellen ('Gelukkig hebt u uw kinderen nog') is hopelijk voor pastores niet meer echt nodig. Maar het boek is getuige de inleiding niet alleen voor professionals geschreven, en hoe moeilijk is het soms om toch niet in die val te lopen!

Verder is de genuanceerde wijze van beschrijven van rouwenden natuurlijk terecht. Ieder mens is anders, dus bij elk enerzijds hoort een anderzijds. Toch wordt het soms vermoeiend om meegenomen te worden in die hang naar volledigheid, en alle varianten voorgeschoteld te krijgen. Gelukkig zijn daar ook de praktijkvoorbeelden, zeer herkenbaar en tegelijk uniek, zoals het in de werkelijkheid ook een verademing is dat niemand zich aan het gemiddelde uit de statistieken blijkt te houden, met alle mysterie van dien.

Achterin het boek is een hoofdstuk over de spirituele dimensie opgenomen; zinnig voor jongeren die

niet veel weten van de traditionele geloofsbeleving, mooi als het de overstijging van grenzen tussen kerkelijk en niet kerkelijk beschrijft. 'God is nog lang niet afgeschreven, maar Zijn naam en gezicht zijn anders geworden.' Dat lijkt me een belangrijke notie.

Terug naar de onmacht die je soms zo schrijnend kunt voelen. De rol van iemand die probeert te helpen bij rouw is zeer beperkt, stelt de auteur. Een ander mens ten volle willen begrijpen is te hoog gegrepen. En soms lukt het de rouwende eenvoudigweg niet om weer een zin en betekenis in het leven zonder partner te vinden.

Tegelijkertijd is de rol van helper heel belangrijk. Oprechte aandacht, begrip en trouw van, al is het maar een enkele, naaste maken de rouwende oudere wel degelijk minder eenzaam ('helpen door de kwaliteit van de ontmoeting'). Dat is bemoedigend, en bij het inleven in de speciale mogelijkheden en onmogelijkheden van die oudere mens in rouw is dit boek zeker behulpzaam.

Dijk, Rob van, Gilhuis, Marijn (red.), *Zingeving in de psychiatrie, geestelijke verzorging binnen Bavo Euro-poort*, Rotterdam 2007, ISBN 90 71404 22 6, gratis verkrijgbaar bij Bavo Europort, Bureau Cultuur, Levensbeschouwing & Ethiek (CLE)

Door: drs. Hendrik Jan Nieuwenhuis, Hoofd Pastorale Dienst / geestelijk verzorger in Ziekenhuis Gelderse Vallei te Ede.

In 2007 nam collega Jaap Roosjen afscheid van zijn werk als, zoals dat daar heet, *consulent levensbeschouwelijke zaken en geestelijk verzorger* bij de GGZ instelling Bavo Europort. Dat afscheid werd omgeven door gepast feestgedruis en de bundel die nu op mijn bureau ligt is daar klinkend resultaat van.

Hij is, zoals dat nu eenmaal gaat bij dat soort bundels, een mengeling van beroepsmatige en persoonlijke bespiegelingen, bijeen gehouden door de

persoon. De inleiding zegt zo: *de rode draad in dit vriendenboek bij het afscheid van Jaap Roosjen ... is het verhaal* (pag. 5) Het belang van narrativiteit hoeft ik de lezers van TGV niet uit te leggen, dat scheelt weer een slok op een borrel, en dat er heel wat verhalen in zijn opgenomen, ligt bij een bundel voor een collega voor de hand. Ze zijn boeiend genoeg, elk op hun eigen manier; ze maakten dat ikzelf de bundel vrijwel in één ruk heb uitgelezen. Ik zal die verhalen niet stuk voor stuk aanstippen. Wie ze lezen wil, kan het beste de bundel zelf ter hand nemen. Twee ervan wil echter wel noemen, omdat ze het geheel zo mooi illustreren.

In de eerste plaats de bijdrage van psychiater Bert Wolters, voormalig lid van de Raad van Bestuur van de BAVO RNO Groep. Hij geeft een overzicht van de ontwikkeling van het pastoraat en de geestelijke verzorging – die twee worden zorgvuldig van elkaar onderscheiden, de reden van die onderscheiding gaat erbij – en de plaats en functie van Roosjen daarin. Ook dat is een verhaal, zeer ter zake en op een vrolijke manier persoonlijk van toonzetting. Je ziet het zich daar allemaal ontwikkelen, tegen het décor van de ingrijpende maatschappelijke ontwikkelingen van de afgelopen decennia.

Ten tweede een verhaal van collega Roosjen zelf. Dat licht ik uit omdat er helder in wordt verwoord hoe zich zijn functie heeft ontwikkeld en daarmee ook het werkveld – binnen het instituut – zelf. Dat zit ongeveer zo: eens was er een Raad van Bestuur die hem iets vroeg: een model te ontwerpen waarmee de vraag naar geestelijke zorg beantwoord zou kunnen worden (pag. 14). Vanuit de patiëntenpopulatie en vanuit de beroepskrachten, wel te verstaan. Daar had men een consulent levensbeschouwelijke zaken voor nodig, als staffunctionaris verbonden aan de Raad van Bestuur. En dat werd Jaap Roosjen.

Het model dat hij ontwierp, kent een drieslag. In missie en beleid moest verwoord worden dat

levensbeschouwing integraal bij de zorg hoort, en dat de aandacht daarvoor moet worden gefaciliteerd, om te beginnen door de benoeming van aandachtsfunctionarissen. Samen met de consulent moeten die concreet beleid ontwikkelen. De oude wijn van de dominee en zijn ambtsdragers in de nieuwe zakken van de GGZ, dus. En het werkt! En de psychiater legt uit hóe dat werkt. Vanuit de overtuiging dat aandacht voor levensbeschouwing en spiritualiteit van wezenlijk belang is, werd door collega Roosjen eerst naar congeniale mensen op de afdelingen gezocht. Wolters noemt dat 'een meesterzet' (pag. 22), omdat zo de geestelijke zorg werd geborgd, het belang van aandacht voor levensbeschouwing en spiritualiteit binnen bereik van de zorgverleners werd gebracht en het wezenlijke belang ervan zowel bij de beroepsbeoefenaren als bij het management onbetwistbaar werd gemaakt. Tot en met het Professioneel Statuut van BAVO, nota bene. In één klap drie keer raak, dus.

Saane, Joke van, *Gebedsgenezing. Boerenbedrog of serieus alternatief?*, Kampen, 2008, ISBN 978 90 259 5840 4, € 12,50.

Door: *drs. Trijnie Nielen-Rosier, geestelijk verzorger De Gelderse Roos Rivierenland.*

Gebedsgenezing – het onderwerp roept bij mij verschillende reacties op. Als gelovig mens geloof ik dat God genezen kan (na gebed), maar tegelijkertijd ben ik uiterst sceptisch. De voorbeelden op TV kan ik niet tegenspreken, die laat ik dan ook staan. Ik heb wel veel vragen. Wie worden er genezen en van welke ziektes? Wat is genezing? Ik heb gemerkt dat voor sommige mensen het stellen van deze vragen een bewijs is van ongelooft.

Van Saane beoogt met haar boek enige helderheid te brengen in de discussie tussen voor- en tegenstanders rond gebedsgenezing. Ze doet dit door met een nuchtere sociaal-wetenschappelijke bril te

kijken naar het verschijnsel gebedsgenezing. Dat maakt sommige conclusies en verklaringen wat onthutsend.

In het boek presenteert Van Saane allereerst de gegevens van een onderzoek naar gebedsgenezing onder EO leden. Ze concludeert dat (1) gebedsgenezing populair is onder gelovigen, maar dat (2) de aantallen zoekers naar genezing niet in verhouding staan tot de aantallen vindsters van genezing. (3) Als mensen genezen, is dat veelal van ziektes waarin de psychische component groot is. Het deelnemen aan gebedsgenezing is (4) vooral een geloofsdaad waar je je min of meer aan overgeeft. Als mensen niet genezen is daar enerzijds (5) de teleurstelling, anderzijds ervaren de meeste mensen het toch als positief omdat hun geloof versterkt werd (6).

In het volgende hoofdstuk gaat ze in op de vraag waarom mensen naar gebedsgenezers gaan. Dat doen ze onder meer uit onvrede met de moderne medische wetenschap, die als te eenzijdig ervaren wordt en niet heel de mens serieus neemt. Ook mensen met onbegrepen ziektes gaan vaak naar gebedsgenezers. Individualisering speelt een rol: mensen bepalen zelf wat goed voor hen is en dan gaan rationele keuzes soms samen met wondergeloof. Voor velen is de aandacht voor Gods koninkrijk en de werking van de Heilige Geest een reden. Mensen op een gebedsgenezingssamenkomst delen ook veel met elkaar, men is deel van een groter geheel.

Vervolgens bespreekt ze psychologische verklaringen die een rol spelen bij gebedsgenezing. Gebedsgenezing wordt gezien als geloofsdaad en past als zodanig binnen de wereld van geloof, die fundamenteel anders is dan de wereld van de wetenschap. Als er dan geen genezing is hoeft dat geen bezwaar te zijn, want God weet het beter. Gebedsgenezing biedt sociale bevestiging: jij met jouw kwaal wordt gezien. Dit alles past binnen het denkraam van de gelovige.

Naast deze bevestigende verklaringen stelt Van Saane dat, psychologisch gezien, de gebedsgenezing een infantiel geloof in stand houdt. Kinderlijke verwachtings- en gedragspatronen worden in stand gehouden in plaats van dat mensen zich leren verhouden met de narigheid in het leven. Ze haalt hier werk van Mel Faber aan. Aan de beleving van mensen wil ze overigens niet tornen. Ook placebo-effect en copingstijlen passeren de revue.

Van Saane is voorzichtig in haar conclusie. De keuze tussen boerenbedrog en serieus alternatief lijkt een keuze tussen geloofsargumenten en wetenschappelijke argumenten. Zolang je geen echte wonderen verwacht kan er ook niet veel misgaan. Mij lijkt het ook zinvol om in de discussie goed te definiëren. Gaat het om het gebed of om genezing? Samenkomsten waar gebeden wordt voor zieken, daar is niets op tegen. Genezing lijkt teveel te suggereren.

Körver, Sjaak, Regouin, Willemine (red.), *Professionele begeleiding en spiritualiteit*, Bohn, Stafleu, van Loghum 2007, ISBN 978 90 313 51787, 236 pag., € 24,50.

Door: drs. Hendrik Jan Nieuwenhuis, Hoofd Pastorale Dienst / geestelijk verzorger in Ziekenhuis Gelderse Vallei te Ede.

De Stichting Publicaties Professioneel Begeleiden (SPPB) dacht: er moest maar eens een boek komen over supervisie in een bepaald werkveld, dat tevens voor andere supervisors en begeleiders van leer- en werkprocessen in mensgerichte beroepen van belang kan zijn (pag. 11) Een hele mondvol, zowel die Stichting als de motivatie voor deze bundel, maar wel een mooi voorbeeld van een inductieve werkwijze die duidelijk maakt waar de kiem ligt van alle andere vormen van supervisie: in de pastorale supervisie. Die is *zelfs* (curs. HJN) eerder ontstaan dan het in Nederland gegroeide generieke supervisiemodel,

stelt de voorzitter van die SPPB, Siegers, met nadruk. Zelf zou ik in plaats van 'zelfs' 'natuurlijk' hebben geschreven, maar de strekking is helder en bevalt mij, als pastor, natuurlijk zeer.

De redacteuren hebben een keur van auteurs verzameld. Allemaal mensen die op hun gebied al de nodige sporen hebben verdiend, zodat ik de bundel met positieve verwachtingen ter hand heb genomen.

In de Inleiding (*Körver/Regouin*) wordt, met als opmaat een gedicht van Wislawa Szymborska (*Enige woorden over de ziel*), verantwoord waarom als proprium van pastorale supervisie is gekozen voor het begrip 'spiritualiteit'. Het wordt gelijkgesteld met 'ziel'. De ziel van de mens is niet voorspelbaar, noch manipuleerbaar en amper te omschrijven; ... een belangrijk inzicht uit het pastorale beroep en uit de pastorale supervisie (pag. 12). Daar valt natuurlijk op af te dingen. Op die identificatie van 'ziel' en 'spiritualiteit' in elk geval. Maar ook op die ongreepbaarheid en niet - manipuleerbaarheid van de ziel. Want wat is dat, een ziel? Daar is toch wel iets beters over te zeggen? Is 'ziel' Bijbeltaal? Jawel, concrete zelfs. Een wijsgerig begrip? Dat ook. Een - daaraan schatplichtig - theologisch begrip? Zeker. Men bedoelt er vast niet 'persoon' of 'persoonlijkheid' mee, want zo iets is maar al te gemakkelijk voorspelbaar en manipuleerbaar, zoals veel macht-hebbers en reclamemakers beseffen. Kortom: zo ongreepbaar is het begrip niet. Szymborska' gedicht geeft een helderder beeld van 'ziel' dan de inleiding, wat men van dat beeld ook mag vinden.

Deze begripsmatige wazigheid neemt niet weg dat de bundel veel te bieden heeft. Ze is een ontmoetingsplaats - in alle ernst: eigenlijk een speelplaats - voor pastorale en generieke supervisie; dat is zowel methodisch, theoretisch als praktisch bedoeld. Hoe is de verhouding tussen die twee - generiek en specifiek, c.q. pastoraal - eigenlijk? Hoe beïnvloeden die twee elkaar? Binnen de supervisie-

kunde een belangrijke vraagstelling, zoals de bundel duidelijk maakt.

Körver (*Historisch bepaalde oriëntaties in de pastorale supervisie*), biedt, bij wijze van ouverture, een historisch perspectief. Hij laat zien hoe, beginnend bij de opleidingspraktijk (VS) en de ontwikkeling van de KPV (NL), de supervisie zich heeft ontwikkeld: via de persoon en het beroep naar de werksituatie, met name de organisatiecontext. Hij maakt helder hoe dat uitwerkt in de methodiek.

Lanser (*Persoon en levensverhaal in de supervisie*) diept de aandacht voor het levensverhaal in de pastorale supervisie uit en laat zien hoe wezenlijk de verhaalde biografie in de persoonlijke groei van de supervisor is.

Zock (*De integratieve functie van spiritualiteit*) zet in bij de groeiende aandacht voor spiritualiteit en zingeving. Zij maakt wél helder wat men onder spiritualiteit dient te verstaan: de manier waarop religie en levensbeschouwing worden beleefd en zich concretiseren in denken, voelen, streven en handelen. En die integreren.

Wim Smeets (*Supervisie en de ethische dimensie*) verkent de ethische dimensies van supervisie. Ethische reflectie wortelt in levensbeschouwing en cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling van de persoon. Smeets onderscheidt daarbij tussen de ethiek van de supervisie relatie en de reflectie op ethische thema's in die relatie en de ethische ontwikkeling van de supervisor.

Vermeer (*Supervisie als voorbeeldleren*) richt zich op de eerder genoemde relatie tussen specifiek en generiek. Hij stelt dat supervisie een vorm is van voorbeeldleren: de supervisor bevordert de vaardigheden – met name reflectieve – van de supervisor. Zijn religieuze zelfverstaan en 'theologische Existenz' worden zo gethematiseerd.

Kruyne (*Omgaan met machteloosheid*) behandelt de

ervaring van machteloosheid in de confrontatie met groot en onstilbaar lijden: een van de meest specifiek van het pastorale beroep – en dus ook van de pastorale supervisie. Begrippen als containment, spiritualiteit en presentie versus interventie, blijken hierin wezenlijk.

Van Hattem (*Verhaal en metafoor in supervisie*) gaat uit van de metafoor van supervisie 'als waaier van verhalen'. Hij vat supervisie op als een raamver telling, waarin de verhalen van supervisors en de metaforen die ze gebruiken onderdak kunnen krijgen.

Lap (*Conflict, leiderschap en supervisie*) gaat in op de institutionele context waarin pastores werken. Hij laat zien dat de dubbele loyaliteit die veel pastores hebben – aan het instituut waar ze werken zowel als aan hun pastorale opdracht – hen danig kan verscheuren en dat de hardheid van de instituten hen behoorlijk kan opbreken. Twee stevige casusbeschrijvingen bieden stof voor de reflectie.

Körver (*Hollen of stilstaan*) onderzoekt de tijdsbeleving van pastores in de zorg, binnen het organisatie- en managementdiscours dat daar de cultuur bepaalt. Vervolgens maakt hij, samen met Regouin (*Terugkijken en vooruitzien*) de balans op.

Het is een mooie, leerzame bundel. Echt waar. Maar ik geloof wel dat ik een beetje een hekel aan die ziel begin te krijgen. Ik hoop maar, dat ik zelf niet zo'n ding heb.

Gasenbeek, Bert, Winkelaar, Piet, *Humanisme*, verschenen in de serie Wegwijs Stromingen, uitgeverij Kok Kampen, 2007, 140 pag, € 16,05.

Door: *drs. Jacqueline Weeda, humanistisch geestelijk verzorger GGZ Haagstreek, onderdeel van Rivierduinen.*

Uitgeverij Kok Kampen heeft een serie, getiteld 'Wegwijs', met (citaat) *betrouwbare, zakelijke infor-*

matie over wereldgodsdiensten, religieuze groeperingen en stromingen.

Telkens staat één wereldreligie, kerkelijke groepering of stroming centraal in een boekje van handzame omvang met, in dit geval, rond de 150 bladzijden.

In de inleiding van *Humanisme* schrijven de auteurs dat het humanisme in deze Wegwijs serie moeilijk onder één van de genoemde categorieën te vangen is. Het is geen religie, het is geen kerkelijke groepering en evenmin een religieuze stroming. Misschien verklaart dat waarom een aflevering over humanisme betrekkelijk laat in de serie opduikt. Dat doet op zichzelf geen recht aan het grote aantal Nederlanders dat zich intussen kan vinden in de waarden van het humanisme: een recente telling wijst naar meer dan 60%.

Het humanisme is niet om die reden in de serie terechtgekomen, vermoed ik. Het hoort er thuis omdat het humanisme gezien kan worden als een levensbeschouwing, een oriënterend en richtinggevend beginsel om vanuit te leven. Dat kan volgens de auteurs 'georganiseerd en ongeorganiseerd'; je kunt je verbinden met een humanistische organisatie en van daaruit handelen, of je kunt als individu sympathiseren met een denkrichting waarin waarden centraal staan waar je je bij thuis voelt. Beide komen in dit boekje aan de orde.

De auteurs gaan beknopt in op het ontstaan van het Humanistisch Verbond en op de historische wortels van het humanisme. Vervolgens worden vijf uitgangspunten en vijf beginselen uiteengezet om het humanisme grond onder de hedendaagse voeten te geven. Het gaat om de mens, om menselijke waardigheid, om gelijkheid, om vrijheid en om een passende balans tussen autonomie en verbondenheid. Daarbij gaat de humanist het liefst verstandig en wetenschappelijk te werk, hij is respectvol en tolerant, interactief en democratisch, solidair met rechten en plichten en hij stelt prijs op zelfbeschikking. Zo is het kader geschapen voor het

omgaan met vier grote thema's die vervolgens aan de orde komen: opvoeding en onderwijs, geloof en religie, globalisering, en zorg en hulpverlening. Na het bespreken van een lange reeks hedendaagse humanistische organisaties, waaruit in ieder geval blijkt dat humanisten doeners zijn, eindigt het boekje met een blik op de toekomst. Dat gebeurt door vier brillen: de bril van het pluriforme humanisme, van het seculiere humanisme, het religieuze humanisme en tenslotte de bril van het sociaal-kritische humanisme. Welke richting in de toekomst het zwaartepunt zal krijgen, wordt verder in het midden gelaten.

Hoewel het boekje begint met het overbekende en strijdbare lied van Dirk Witte 'Mensch, durf te leven!', is het geen spreekbuis voor een humanisme op de barricade. Het is meer een brede vlag die een lading aan diversiteit wil dekken. Het aardige van het boekje vind ik, dat het de lezer op beschaafde wijze uitnodigt om stil te staan bij vaak nog impliciete keuzes die op allerlei niveaus dagelijks moeten worden gemaakt.

Toch lijkt me dat de auteurs bij het schrijven last moeten hebben gehad van een spagaat. Door het humanisme te beschrijven moet je het onderscheiden, maar door het te onderscheiden zet je het apart, terwijl de beginselen en uitgangspunten juist zo breed worden gedragen in de samenleving. Ik vind dat soms terug in de omzichtige woordkeuze. Een voorbeeld: humanisten *nemen niet iets aan voor zoete koek*, zo staat er (blz. 84). Gelovigen ook niet, vermoed ik. Of een ander voorbeeld: zelden is iets zo volgens de schrijvers, maar het *schijnt*, of het *lijkt*. Impliciet blijft er telkens ruimte voor de interactie die ook in de beginselen wordt genoemd. Humanisten zijn behoedzaam en genuanceerd, en zelfs een beetje saai, schreef Tsvetan Todorov bij monde van Bas Heijne in het NRC van vrijdag 24 oktober j.l. Dit boekje doet me soms aan die uitspraak denken.

Doordat het zo genuanceerd is, geeft het boekje mij geen concrete handreikingen als ik weer eens met mijn mond vol tanden sta op mijn werk. Hoe kan ik als geestelijk verzorger mijn humanistische achtergrond met enkele steekwoorden of oneliners

positief typeren? Daarvoor zal ik dan, na lezing en beaming van dit boekje, toch weer zelf moeten nadenken over de waarden waar het mij om gaat. Ik mag het zelf weten. Typisch humanistisch.

Werken met dromen in de geest van Eugen Drewermann

Op zaterdag 14 maart 2009 organiseert de Studiekring Drewermann Nederland (SDN) een Studiedag in het Marnix College te Ede. Aanvang: 11.00 uur.

Drewermann (1940) is een bekende Duitse theoloog en psychotherapeut, die veel mensen inspireert door zijn dieptepsychologische inzichten. Zijn theologie van de menselijkheid doet mensen in vrijheid geloven en gaat het gesprek met de wetenschap niet uit de weg. Drs. Govert J. Bach, geestelijk verzorger in de Valeriuskliniek te Amsterdam, houdt een lezing over Droom, mythe, sage, sprookje en legende in praktijk en verzorgt een workshop over Werken met dromen in de geest van Eugen Drewermann.

Voor meer informatie en aanmelding: www.studiekringdrewermann.nl of tel. 026-4722719 (Aart de Groot, secretaris SDN).

Vooraankondiging

Afscheidssymposium Universitair Medisch Centrum Utrecht Ter gelegenheid van de pensionering van Gettie Kievit-Lamens

Op vrijdag 24 april 2009 van 13.00 uur - 17.00 uur wordt in de Rose Collegezaal van het UMC Utrecht afscheid van haar genomen door middel van het

Symposium Palliatieve zorg en kwaliteit van Leven

Op dit thema wordt breed gereflecteerd: vanuit medisch, psycho-sociaal, spiritueel en ethisch oogpunt en vanuit de praktijk van een revalidatiecentrum en van een hospice. De bijdrage van Gettie Kievit is gewijd aan haar onderzoek naar de autobiografische competentie van de ziekenhuispastor in gesprek met kankerpatiënten, waarop ze op maandag 15 juni 2009 te Utrecht hoopt te promoveren

Nadere inlichtingen zijn verkrijgbaar bij Ari van Buuren: a.vanbuuren@umcutrecht.nl
T.z.t is het gehele programma met de nadere promotieaankondiging op de VGVZ - website te vinden.